

ირმა კვაშილავა

მიცვალებულთა პატივი ქართველთა და ჩრდილო კავკასიელთა ტრადიციულ ყოფაში

წარმოდგენები სიკვდილსა და საიქიო ცხოვრებაზე კაცობრიობის არსებობის ყველაზე ადრეულ საფეხურზე წარმოიშვა, მაგრამ მათი გაცნობიერება მარადიულ პრობლემად დარჩა. ყოფნა-არყოფნის საშინელების დაძლევის თავისებურად ებრძოდა ყველა ეპოქა და კულტურა. „მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ სხვადასხვა კულტურის წარმოშობას მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს სიკვდილის პრობლემისადმი სხვადასხვაგვარი მიდგომა. კულტურები და ეპოქები ერთმანეთისგან განსხვავდებოდნენ იმით, თუ როგორ აღიქვამდნენ ადამიანები სიკვდილს. პოულობდნენ თუ არა ისეთ ძალას, რომლითაც შეძლებდნენ დაპირისპირებოდნენ ფიზიკურ განადგურებას (ბოჭორიშვილი 2000: 46).

პრეისტორიის ხანაში, მკვდრის დამარხვის არქაული წეს-ჩვეულება პასუხობდა მხოლოდ ერთ მოთხოვნილებას – უზრუნველყოს მიცვალებულის მატერიალური სიცოცხლის გაგრძელება (დონინი 1965: 25). ამ მიზნისთვის მან მუმიფიცირება და სხვადასხვა „გამწმენდი“ მაგიური რიტუალებიც შეიმუშავა. მოგვიანებით გააცნობიერა, რომ „საქაო ცხოვრება გახრწნიდა და სიკვდილით იმიტომ თავდება, რომ იგი მსახურებაა სხეულისა, სხეული კი თავისთავად მკვდარი და პასიურია“ (უზნაძე 1984: 238). ამიტომ ბუნების კანონის შეცვლას, ადამიანმა საკუთარი დამოკიდებულების სახეცვლილება ამჯობინა და თამამად ჩაეჭიდა სულის უკვდავების იდეას, რამაც გარდაუვალ სიკვდილთან შეხვედრა გაცილებით გაუადვილა. თუმცა უკვდავების იდეა სრულებითაც არ აძლევს ადამიანს სიკვდილის წინაშე სულიერი სიმშვიდის გარანტიას, მაგრამ ის, რომ ჩვენ ყველა დავიბადეთ მიწიდან და წყლიდან და უუკვველად მარადისობაში მივდივართ, არის ის მანუგეშებელი ძალა, რომელიც სიკვდილის შიშს ჩვენში ერთგვარად ამცირებს. ამავე დროს ჩვენში იწვევს გარდაცვლილი

ადამიანის წინაშე მოვალეობის და პასუხისმგებლობის დასაფასებელ გრძნობებს, რომელიც სხვადასხვა საზოგადოებაში და ეპოქაში სათანადო წეს-განგებულებით გამოირჩეოდა. არაერთს უკითხავს, რა იქნებოდა ადამიანი სიკვდილის საიდუმლოების გარეშე, შექმნიდა იგი რამე ღირებულს? როგორც დ. უზნაძე წერდა, – ცხოვრების საზღვარი სიკვდილია. ჩვენ რომ სიკვდილი არ ვიცოდეთ, მაშინ ცხოვრება სულ სხვა სახეს მიიღებდა, იგი ძირიანად სხვა იქნებოდა. სიკვდილი აძლევს დასაბამს უკვდავების იდეას. სიკვდილის იდეა რომ არ ყოფილიყო, მთელი ჩვენი ფსიქიკური და ფიზიკური ორგანიზაცია უფორმო მასის მდგომარეობას არ გასცილდებოდა. სიკვდილი ფორმაა სიცოცხლისა, მაგრამ იგი დაუძინებელი მტერია სიცოცხლისა, მაგრამ ვისთვისაც ძვირფასია ცხოვრება, როგორც ასეთი, მისთვის სიკვდილიც ძვირფასი უნდა იყოს (უზნაძე 1984: 239-240). სხვა რა უნდა ეფიქრა იმ ერის სახელოვან შვილს, რომლის გამონჩენილი ადამიანები სიკვდილს, როგორც სიკეთეს ისე უცქერდნენ. სახელდობრ: „ღმერთმა გიშველოს სიკვდილო, სიცოცხლე შევნობს შენითა“ (ვაჟა-ფშაველა). ან უფრო მეტი – „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა, სიკვდილი სახელოვანი“ (შოთა რუსთაველი). არც ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერება დარჩენილა სიკვდილის წინაშე ტრაგიკულ განცდებთან. შვილმკვდარი დედა ერთგვარი ტკივილიანი სიამაყით აცხადებს: სიკვდილო, შვილი გაგიზარდე, მე სხვა დედეებს არ ვგავარო!

ამრიგად, არსებობისთვის, ღირსეული სიცოცხლისთვის ბრძოლამ, ბრძოლამ სიკვდილთან, არყოფნის საშიშროების დაძლევამ განაპირობა გარდაცვლილი ადამიანის გლოვის, დატირების, ხსოვნის პატივი და „აიყვანა იგი უმაღლეს გამოვლინებამდე – წინაპართა კულტამდე, მანვე წარმოშვა „სამოთხის“, „სიცოცხლის ხის“ მოტივი (ჩოხელი 1973: 145).

საქართველოში და ზოგადად ჩრდილო კავკასიაში, საკვლევი საკითხთან მიმართებაში განმასხვავებელი ნიშნები უფრო ნაკლებია, ვიდრე საერთო. ეს ეხება მიცვალებულთა გლოვისა და დაკრძალვის, როგორც არქაულ პრიმიტიულ წარმოდგენებს ისე ტრადიციულ ელემენტებს. როგორც ზ. ალექსიძე შენიშნავდა, კავკასიის ძალა და სიმ-

დიდრე მდგომარეობდა არა მხოლოდ მის ერთიანობაში, არამედ მისი შემადგენელი ნაწილების პოლიტიკურ, ეთნიკურ, კულტურულ და იდეოლოგიურ თვითმყოფადობაში (აღექსიძე 2005: 318).

მრავალი უნიკალური კულტურისა და თითქმის ყველა მსოფლიო რელიგიის ურთიერთქმედების მიუხედავად კავკასიაში ჩამოყალიბდა ტრადიციული კულტურა, სულიერ ღირებულებებზე ორიენტირებული. აღნიშნული კულტურის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ფასეულობას წინაპრის კულტამდე აყვანილი მიცვალებულის სულის თაყვანისცემა წარმოადგენს. „ქვეყნის მიყრუებულ ადგილებში შეყუჟულთ, არ უშენებიათ მონუმენტური ტაძრები და სრა – სასახლენი, ხშირად კვალიც კი არ დაუტოვებიათ მიწაზე თავიანთი არსებობისა, მაგრამ ეს უკვალობა იქნებ მათი ღირსებაც იყოს, რადგან კვალი ნივთიერია, ეს ხალხი კი სულიერ ღირებულებებს ქმნიდა“ (კიკნაძე 1996: XI).

საიქიო ცხოვრებისთვის ზრუნვას ჩვენი წინაპრები ავადმყოფობის დროიდან იწყებდნენ. სხეულის მდგომარეობა თუ არასახარბიელო იყო, ახლობლები ცდილობდნენ შეერიგებინათ იმასთან, ვისთანაც რაიმე უთანხმოება ჰქონდა. თუ ამას ავადმყოფის სიცოცხლეში ვერ შესძლებდნენ, იგი სამძიმარზე მაინც უნდა მისულიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში გარდაცვლილს ტანჯვა არ ასცდებოდა, მას მიწა არ მიიღებდა.

გარდაცვლილის პატივი და კრძალვა გამოიხატებოდა იმ საგანგებო თადარიგში, რომელსაც ახლობლები გულმოდგინედ შეუდგებოდნენ. წინასწარი დატირების შემდეგ, უახლოესი გარემოცვიდან გამოარჩევდნენ დამკრძალველებს, აგრეთვე იმ პირებს, ვინც შორეულ ნათესავებს ჭირის ამბავს შეატყობინებდა. მაგ: სამცხე-ჯავახეთში, ჭირის ამბისთვის გაგზავნილი კაცი ახლო ნათესავებს აცნობდა, რომ თქვენმა ნათესავმა „ქვეყანა შეიცვალა“ ან „ქვეყანა გამოიცვალა“, ამ ქვეყნიდან წავიდა ე.ი. გარდაიცვალაო (ხოსიტაშვილი 1983: 103).

სამგლოვიარო ტანსაცმელი, გლოვის ჩვეულებრივი ნიშანი შავი ფერია და რასაკვირველია, შავად იმოსებოდნენ. სამგლოვიარო შავი ტანსაცმელი მიზნად ისახავდა ბოროტი სულის დაშინებას ან შენიღბვას მისგან თავდასა-

ცავად. ამიტომ ხშირად ბოროტის განმზრახველიც თავს იკავებს შავადმოსილი ადამიანის წინაშე. თუმცა გლოვის ნიშნად შავად შემოსვა, სულ სხვა წარმოშობისაა. საქმე იმაშია, რომ როდესაც ჩაისახა იდეა წმინდისა და უწმინდურისა და მიცვალებულებს მიაწერეს ვნების მომტანი ძალა „წარმოიშვა მოთხოვნილება აღენიშნათ განსაკუთრებული ფერით საგნები, ადამიანები და ადგილები, რომლებისაც ასე ძლიერ ეშინოდა ადამიანს იმის გამო, რომ ისინი გარდაცვლილის შეხების კვალს ატარებდნენ. აქედან მომდინარეობს ტანსაცმლისა და მორთულობის გამოცვლა გლოვის პერიოდში (დონინი 1965: 26).

ამგვარად, ადამიანის გარდაცვალება – სიცოცხლის ამქვეყნიური დასასრული იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ გარკვეული ხნის მანძილზე ირგვლივ ყველაფერი იცვლებოდა და მთელი წელიწადი მიცვალებულის სულზე ზრუნვას ეთმობოდა. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, ქართველები ისე მკაცრად და უზომოდ გლოვობდნენ, საჭირო გახდა ამ წესების შეცვლა ანუ „შემსუბუქება“, რაც უკისრია მეფე გიორგი XI (შაჰ-ნავაზ II, რომელიც მეფობდა 1676-1707 წწ.), რაჟამს მასთან მოვიდა იერუსალიმის პატრიარქი. ხოლო შავის ჩაცმა, ხორცის უჭმელობა (სავარაუდოდ წლამდე, როგორც იყო) და ტყება – ტირილი ტრადიციად დარჩა (ბატონიშვილი 1973: 24).

გლოვის შემსუბუქებას სხვა მიზეზებიც ჰქონდა ხოლმე. კერძოდ, თუშეთში მამაკაცებს გლოვის „თმის სხმა სცოდნიათ ერთ წლამდე, რომლებსაც თურმე წლის ბერებს ეძახდნენ. შემდეგში ეს ვადა ორმოც დღემდე შეუმცირებიათ, რადგან ეს წესი მეკობრეობას თურმე ხელს უშლიდა. ომალოელებს თმის სხმის ვადა ორმოცი დღით განუსაზღვრავთ და დაუფიცნიათ, ვინც ამას დაარღვევს ძაღლი იყოს მისი სულის სანათლაგო (მაკალათია 1933: 169).

ნიშანდობლივია, რომ ძაღლი და კატა კავკასიაში უარყოფით როლში გვევლინებიან. მაგ: ხატში დაფიცება თუ უმძიმდებოდათ, ხევსურეთში კატის ჩამოხრჩობას მიუსჯიდნენ. „ბრალდებული კატას მოიყვანს და იტყვის: ვინც სტყუოდეს, იმის მკვდრის სულისა იყოსო. დამხრჩვალ კატას სოფლის მიჯნაზე გზის პირას ჩამოჰკიდებენ (მა-

კალათია 1935: 100). ოსებსაც დასაფიცებლად ხშირად ძაღლი ან კატა ახლდათ. სწამდათ, რომ თუ სიცრუეზე ისულდმერთებდნენ ტყუილად დაიფიცებდნენ, მათ მიცვალებულს საიქიოში აღნიშნული ცხოველები გატანჯავდნენ. ასევე დანაშაულად ითვლებოდა ყველგან მიცვალებულის სულის და საფლავის ტყუილად დაფიცება.

უფაქიზესი შეხება მიცვალებულთა ხსოვნისადმი იწყებოდა იმ ზარის რეკვისთანავე, რომელიც თანამემამულის გარდაცვალებას იუწყებოდა. ამ დროს მინდორ-ველზე სამუშაოდ გასული ხალხი ყოველგვარ საქმეს მიატოვებდა (გარდა მწყემსებისა) და სოფელში ბრუნდებოდა ჭირის გასაზიარებლად. იკრძალებოდა არა მხოლოდ მიწის დამუშავება, არამედ თოფის გასროლა, ყოველგვარი ზეიმი, მათ შორის დღეობა-დღესასწაულებიც, საერთოდ, ყოველგვარი საქმიანობა. თუშ-ფშავ-ხევსურეთში „მხოლოდ პურის გამოცხობა იყო დაშვებული“ (გიორგაძე 1987: 78).

„იკრძალება“ და „აკრძალება“ შინაარსობრივად ერთმანეთისგან ძალიან განსხვავებული ტერმინებია, მაგრამ აკრძალება ამ კონკრეტულ შემთხვევაში გულისხმობს არა იძულებით შეზღუდვებს, არამედ იმდროინდელი საზოგადოებისთვის მისაღებ ნორმას, რომელსაც მოყვასის ხსოვნისადმი კრძალების ნიშნად იკრძალავდნენ. ამავე დროს, მათი წარმოდგენით, მიცვალებულის სულს ზებუნებრივი თვისებები მიეწერებოდა, რაც ცოცხლებში ერთგვარ დაუძლეველ სიკვდილის შიშს იწვევდა. ამიტომ აკრძალებების, გლოვის წესების განუხრელი შესრულება ამ იდუმალი განცდებისგან დამცავ საშუალებას წარმოადგენდა.

ცნობილია, რომ რიტუალური ღამისთევები იცოდნენ როგორც მძიმე ავადმყოფთან, ასევე მიცვალებულთანაც. ავადმყოფთან ღამისთევისას ადიღეელები და ყაბარდოელები, ღვთაება „თღეფშს“ ჭრილობის შეხორცებას და ძვლის გამრთვლებას შესთხოვდნენ (ანთელავა 2012: 180).

მიცვალებულთან ღამისთევისას (სამეგრელოში, ხევსურეთში, სამცხე-ჯავახეთში), ღამისმთევლები ყურს უგდებდნენ მიცვალებულს, რომელიც ავ და ბოროტ არსებად გადაიქცეოდა და შესაძლოა ცოცხლებისთვის ევნო (სახოკია 1940: 169). მიცვალებული მაშინ გაბოროტდება, თუ მას „მშიერს“ დატოვებდნენ. ამიტომ არაფერი ისეთი შე-

ურაცხმყოფელი არ არის მთიელისათვის უფრო, ვიდრე იმის წამოდახება, დაე, შენს წინაპრებს ეშიმშილოსო (პო-
 უიდაევი 1926: 97). ამიტომ მიცვალებულის პატივის მისაგე-
 ბად, მისი სულის მოსაგონრად, ოსებთან წელიწადში 12-
 ჯერ იმართებოდა ჭირის სუფრა (კაეკასიის 1960: 334). მათი
 რწმენით, მკვდრის სახელისთვის რაც უფრო მეტად და-
 იხარჯებოდნენ, მით უფრო კარგად იგრძნობდა თავს
 იმქვეყნად წასული. ამიტომ თავისი შთამომავლობის საქ-
 ციელით კმაყოფილ მიცვალებულის სულს, შეუძლებელია
 მათთვის ყოველგვარი სიკეთე არ გამოეგზავნა. შესაბამი-
 სად ოსები უკან არაფერზე იხევედნენ, თუნდაც ამით ცოც-
 ხლად დარჩენილებს ეზარაღათ (კრასილნიკოვი 1919: 48).
 ქართველებში (მაგ: თუშებში, გარდაცვლილის გასწერომას
 სალოცავების გაჯავრება ერჩივნათ – „მკვდართ გა-
 ჯავრებასაე ხატთ (ჯვართ) გაჯავრება ჯობაე“*. ამიტომ
 მიცვალებულს ქართველები არასოდეს ივიწყებდნენ. თავი-
 ანთი წასულები ოჯახის ზეციურ მფარველებად ჰყავდათ.
 „მათ ხელი უნდა მოემართათ საოჯახო საქმიანობაში,
 თიბვასა და მკაში, ბარაქა მიეცათ საქონლის ნაწველ-ნა-
 დღეებისათვის, აეცილებინათ ხიფათი და ავადმყოფობა“
 (ოჩიაური 1955: 116). ამავე დროს, ჭირისუფალს სწამდა,
 რომ გარკვეული დროის მანძილზე მიცვალებულის სული
 საკუთარ სახლში ცხოვრებას განაგრძობდა და მასზე ისე
 უნდა ეზრუნათ, როგორც სიცოცხლეში. ამიტომ მკვდარს
 წილს უდებდნენ ორმოცი დღის მანძილზე ყოველდღე.
 უფრო იმ დღეს, როდესაც გარდაიცვალა, ან დრო და დრო
 მთელი წლის მანძილზე. მაგ: სვანები წლის განმა-
 ვლობაში, სულისთვის არაყს, თამბაქოს, საუზმესა და სა-
 დილთან ერთად, სახლის ბნელ ადგილას დებდნენ (ჩუ-
 რსინი 1913:164).

ოსების მსგავსად, ინგუშებიც სამი წლის მანძილზე
 აწყობდნენ მიცვალებულისთვის საპატივცემულო სუფრებს,
 იცოდნენ შეჯიბრება, დოღი. „როგორი საწყალი ოჯახიც
 არ უნდა ყოფილიყო 8-10 ცხვარი, ორი მსხვილფეხა –
 ძროხა ან ხარი უნდა დაეკლა. გვარში უფროსი კაცი

* ცნობა მომავლად ისტორიის დოქტორმა, ქალბატონმა ნანული
 აზიკურმა, რისთვისაც დიდ მადლობას ვუხდით.

ღმერთს შეეხვეწებოდა: „ღმერთო ესენი საიქიოს მიაგებე. ღმერთო იქ ამსახურე, ამეებით ასაზრდოვე იმისი სული“ (მარგოშვილი 1985: 53).

მიცვალებულის სულის უკვდავსაყოფად, ინგუშები სოფელში გზის პირზე წყაროსთან მინიატურული ქვის ორ ნაგებობას აგებდნენ. მას „ჩუროთი“ და „სიელინგი“ ეწოდებოდა, ე.წ. სულის სახლი. ამ უკანასკნელთან ყოველწლიურად გვარის საზეიმო შეკრება იმართებოდა, იგი საგვარეულოს კუთვნილებას წარმოადგენდა (კრუპნოვი 1971: 88). საქართველოში მსგავსი ტიპის, მაგრამ განსხვავებული ფუნქციის ნაგებობას აფხაზების „აბაყა“ – სულის სახლი წარმოადგენს. ეს იყო ოთხ სვეტზე შემდგარი, ისლით ან ყავრით გადახურული ფარდული, რომელსაც ოთხივე მხარეს სკამლოგინები ჰქონდა ჩამორიგებული. შეგვიანებული მგზავრი ნაგებობას თავს შეაფარებდა და მიცვალებულის სულს შენდობას შეუთვლიდა (სახოკია 1950: 314).

ახალშესვენებული მიცვალებულისთვის ყველაზე გავრცელებულია სულის წყარო, რომელსაც ხევსურეთში ერთი თვის მანძილზე აგებდნენ. მათი რწმენით, მიცვალებულს წყალი სჭირდება. სააქაოს წყალი რომ არ დაელოცათ, საიქიოში მიცვალებულს წყალს არ დააღვევინებდნენ, ვინაიდან იქ ყველას თავისი წყალი აქვს (ბალიაური, მაკალათია 1940: 20). წყალი, როგორც სიცოცხლის მარადიული სიმბოლო, მიცვალებულის უკვდავ სულთანაც მისტიკურად ფიგურირებს. მაგ: ჭირისუფალს საფლავეზე მიცვალებულისთვის მისი ოჯახიდან უნდა მიჰქონდეს წყალი; საკურთხზე მარილთან, ღვინოსთან და ზეთთან ერთად საჭიროა წყლის კურთხევა. ნიშანდობლივია, რომ მაჰმადიანების დასაკრძალ რიტუალში, წყალს მიცვალებულის განბანის შემდეგ, ლოცვისას მოლა რამდენჯერმე ასხურებს პირში, რომ მწყურვალს წყლის დაღვევის ცდუნებით, რწმენა არ შეეცვალოს (ომარაშვილი 208: 280).

მიცვალებულის გლოვისა და დაკრძალვის წესებში ადამიანთა რწმენა-წარმოდგენები იმდენად სინთეზურია, რომ რელიგიური დოგმატების მიხედვით მათი პირველადობის და ნასესხობის დადგენა თითქმის შეუძლებელია. ცნობილია, რომ სულიერ კულტურას ყველაზე მეტად ახა-

სიათებს სხვადასხვა ხალხის კულტურათა ურთიერთგავლენა და მემკვიდრეობითობა განვითარებაში (ფილოსოფიური 1987: 296).

სამგლოვიარო წესების მთავარ ელემენტს დატირება წარმოადგენს. პატივისცემის ერთ-ერთი სახე გარდაცვლილის გულწრფელი დატირებაა. ამიტომ ხანშიშესული ადამიანები ახალგაზრდებს სიყვარულით შეაგონებენ ხოლმე, ჩემი დამტირებელი ხარო, ან კიდევ უნდა მიტირო, სიკვდილი გამიღამაზო. სამეგრელოში მოარული გამოთქმაც არსებობს, ცალი ხელით სატირელიო, ე.ი. იმის ღირსი არ არის, რომ სიკვდილის შემდეგ ორი ხელით ან ერთგულად დაიტიროს კაცმა (სახოკია 1940: 170). დატირება, ტყება, გოდება, მოთქმა იცოდნენ მიცვალებულის პირად ნიუთებთან. მაგ: ტანსაცმელთან, საშინაო თუ საბრძოლო იარაღებთან. ქართველებისა და ინგუშების რწმენით, გარდაცვლილის ტანსაცმელი სულის დროებით საცხოვრებლად და მის საუკეთესო მოსაგონრად ითვლებოდა. შესაბამისად გავრცელდა მკვდრის ტანსაცმელთან, ე.წ. ნიშანთან დატირების, გამოთხოვების ჩვეულება. ყაბარდოელები და ოსები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ საფლავში საბრძოლო იარაღის მინიატურული მოდელების ჩატანებას. ცნობილია, რომ ძველად ქვრივს, ცხენს და მსახურებსაც მსხვერპლად სწირავდნენ. კავკასიაში ამ ჩვეულების ტრანსფორმირებულ სახედ ცხენის კუდის ან ყურის მოკვეთა გვევლინება. აგრეთვე ქვრივი მხოლოდ მიიწევს თავის მიცვალებულ ქმრის საფლავში ჩასაგარდნად და სიმბოლურად აჩვენებს დამსწრეებს, რომ ცოცხლად უნდა დაიმარხოს მასთან ერთად (სახოკია 1940: 178). უფრო გავრცელებულ ფორმას წარმოადგენს ცოლის მიერ თმების შეჭრა და გარდაცვლილი ქმრისთვის სამარეში ჩაყოლება. თმას ცხადია იდუმალი მნიშვნელობა ენიჭება. გლოვის ნიშნად თმისა და წვერის მოშვება ძველად წლამდე სცოდნიათ. მოგვიანებით ორმოცამდე გახდა დასაშვები. აფხაზთა რწმენით, თითქოს თმები მიცვალებულთა სულებს საიქიოში გრილ ჩრდილს უქმნიდნენ (ანთელავა 2012: 182). გარკვეული მოსაზრებით, თმების შეჭრა უმნიშვნელო მიზეზით დაუშვებელია, განსაცდელს ან ხიფათს იზიდავს.

სიკვდილის საიდუმლოებას მრავალი აუხსნელი რამ ახლავს, ამიტომ ნუგეშად განა მარტო გლოვა დააწესეს ჩვენმა წინაპრებმა, არამედ სამგლოვიარო მელოდიებიც შექმნეს (ჯიოევი 1985: 64). „კმით ნატირალთა“ თიბვის დროს შესრულება – ის საწესო მოქმედებებია, რომელიც სულთა გულის მოგებისკენ იყო მიმართული. გლოვის აღმნიშვნელი სიტყვების უმრავლესობა – მოთქმა, დატირება, გოდება, ტყება, ხმით ნატირალი, მკედრის ლექსი, გლოვის მგოსანი, დალაობა მომდინარეობს უძველესი ხანიდან, რაც ამ ტრადიციის სიძველეს მოწმობს (სულაბერიძე 2001:103).

ასეთივე ძველ ტრადიციას წარმოადგენს მიცვალებულის სულების კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად გამართული ყაბახი, დოღი, ნიშანში სროლა. მიცვალებულის მოსაგონრად გამართული აღნიშნული შეჯიბრებები, გამართლებულია თავისი დანიშნულებით. ტრადიციების აღიარებით ადამიანი იზიარებს იმ საზოგადოების, იმ ხალხის კულტურას, რომლის ნაწილსაც ისინი შეადგენენ. მათ შესაბამისად რომ იქცევა, ამით ადამიანი პატივს სცემს თავის წინაპრებს, რომელთაც ეს ტრადიციები შექმნეს და თანამედროვეებს, რომლებსაც ისინი ეკუთვნიან (ჯიოევი 1985: 58).

მიცვალებულის იმქვეყნიური კეთილდღეობისათვის დოღის გამართვა იცოდნენ მთიულეთ-გუდამაყარში, ხევში, აფხაზეთში, ჩეჩნეთ-ინგუშეთში. დოღში დაწინაურებულ მხედრებს მიცვალებულის პირადი ნივთებით აჯილდოებდნენ.

გლოვისა და დაკრძალვის წესები რამდენადმე განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან ბუნებრივად გარდაცვლილსა და ტრაგიკულად დაღუპულს შორის. კერძოდ, მეხდაცემულს დაღესტნებში განსხვავებულად გლოვობდნენ. ადიღეელებში სწამდათ, რომ მეხით მოკლული ადამიანი წმინდანია. მას კუბოში ათავსებდნენ და მაღალ ხეზე დაჰკიდებდნენ. სანამ ცხედარი არ გაიხრწნებოდა რიტუალურ პურობას მართავდნენ (ისტორია 1988: 235). ზოგადად, კავკასიაში მეხდაცემულის სამგლოვიარო პროცესია ერთმანეთს ჰგავს, ვინაიდან ასეთ გარდაცვლილს სამოთხის ბინადრად წარმოიდგენდნენ. ხევსურეთში დაცული თქმუ-

ლების მიხედვით, მეხი ღმერთმა ეშმაკებთან საომრად დაადგინა. ღმერთს ჰკითხეს: როცა ეშმაკს მოკლავ მეხით, შემთხვევით რომ ადამიანი მოყვეს რა ვუყოთო, სად წავიყვანოთ მისი სულიო. მაშინ ღმერთს უთქვამს: მეხნაკრავი ჩვენს სასუფეველში დაეაყენოთ და კარგი ადგილი მივცეთ სამყოფელადო. ამიტომ ვინც მეხნაკრავი მოკვდებოდა ის „სულეთს“ ბედნიერი იყო (ბალიაური, მაკალათია 1940: 53).

უძველესი რწმენა-წარმოდგენა უდევს საფუძვლად წყალში დამხრჩვალის, კლდიდან გადავარდნილის თუ უცხო მხარეში გარდაცვლილის სულის მოყვანას თავის ცხედართან. ამ დიდ საიდუმლოს ჩვეული გულმოდგინებით ჩვენს დრომდე ასრულებდნენ სვანები, მეგრელები, აფხაზები. ს. მაკალათიას ცნობით, თუშეთში წყალში ან ზეაგში დაღუპული ადამიანის სულის მოსაყვანად ხევსურეთიდან იბარებენ კარატელ დეკანოზს, რომელიც თავის დროშით გადმოდის (მაკალათია 1933: 180). ანალოგიურ წესს მისდევდნენ უცხო მხარეში გარდაცვლილი ადამიანის პატივსაცემად და უკვდავსაყოფად. თუ მიცვალებულის მშობლიურ მხარეში წამოსვენება შეუძლებელი იყო, მას თავიანთ სასაფლაოზე სამარეს მაინც გაუთხრიან, შიგდანას ან ლითონის რამე ნატეხს ჩაატანენ და ზედ ქვას დაადებენ (მაკალათია 1930: 126). ხევსურეთში ამისთანა მიცვალებულს ტაბლას უდგამენ და ამის შემდეგ მას თავის საფლაფ-სამარეში წილი ედვა. ასე თუ არ მოიქცეოდნენ ეს ოჯახისთვის დიდ უბედურებად ითვლებოდა (მ. ბალიაური, მ. მაკალათია 1940: 54).

მიცვალებულისთვის თუ როგორ საჭიროებას წარმოადგენდა შენდობა ნათქვამი სუფრა და საერთოდ, მკვდრის წილი თუ ჭირის სუფრები, ამაზე მეტყველებს ბოლო დრომდე შემორჩენილი „თვითდამარხვა“ დაკრძალვის იმიტაცია. სახელდობრ, ქისტები – მუსლიმანები და ქრისტიანებიც, უშივილობის, უთვისტომობის შემთხვევაში, ისევე როგორც ქართველები (თუშები, ხევსურები, მეგრელები) სიცოცხლეშივე თავის თავს უმართავდნენ ქელეხს. როცა გარდაიცვლებოდა, წლის მიცვალებულის რიგი აღარ უნდოდა (მარგოშვილი 1985: 53). თვით დამარხვის შემთხვევაში დატირება ყველა წესის დაცვით სრულდებოდა.

თავად „გარდაცვლილი“ რიგის ტაბლას არ მიეკარებოდა ნაკურთხიანო. დანარჩენი დოღი, ყაბახი, ცხენოსნების დასახუქრება და სხვა წესის მიხედვით სრულდებოდა.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მიცვალებულთა გლოვის და დაკრძალვის წესები წინარექრისტიანული და ქრისტიანული შეხედულებების სინთეზს წარმოადგენს. ადამიანებს ყოველთვის სჯეროდათ, რომ გარდაცვლილის სული განაგრძობდა ცხოვრებას, ამიტომ სიკვდილი დრამატულად არ განიცდებოდა. მთავარი იყო სიცოცხლის საზრისის პოვნა, საკუთარი არსებობის გამართლება, მაღალი იდეალებისთვის სიცოცხლის გაწირვა, რომ ამყად წარმოეთქვა – ცოცხლად ხალხს ვემსახურები/მოვკვდები ხალხი დამმარხავს. ან კიდევ წუთისყოფელი აგრეა/ჩვენ წავალთ და სხვა დარჩება (ჩოხელი 973: 147). ასე რეალურად უყურებდა ქართველი კაცი სიცოცხლის დასასრულს, მაგრამ უზადოდ ასრულებდა ყველა იმ წესს, ნიუანს, რაც სიკვდილს სიცოცხლეზე ძალაუფლებას დააკარგვინებდა. მაგ: მიცვალებულის გამოსვენებისას ზოგან ფანჯრებს ამსხვრევენ (გურია, აფხაზეთი) ან ღობეს არღვევენ, რომ სახლი, საცხოვრებელი სიკვდილის ბოროტებისგან გაეწმინდათ (ჩურსინი 1913: 161). ამავე მიზნით, სასაფლაოდან გამობრუნებული ჭირისუფალი ხელ-პირს იბანს, რომ ცრემლი სახლში არ შეჰყვეს, და ა.შ. ცხადია, ერთდროულად ზრუნავს, როგორც მიცვალებულის უსაფრთხოების, ისე საკუთარი სიცოცხლის დასახლვევად. მას სწამს, თუ ტრადიციულ ნარატივებს დაარღვევს, ეს მის ოჯახს სიკეთეს არ მოუტანს. ბოლომდე გულწრფელად ცდილობენ პასუხისმგებლობის და პატივის მიგების წმინდა ადამიანური ვალის აღსრულებას. მაგ: სამცხე-ჯავახეთში და სხვაგან მიცვალებულის კუბოს ფიცრის ნარჩენებს ინახავდნენ, რომ დასაფლავების პირველ სამ დღეს, მეშვიდე დღემდე საფლავთან ცეცხლი დაენთოთ, რომ ნადირი ახალშესვენებულის საფლავს არ გაკარებოდა (ხოსიტაშვილი 1983:99).

ცალკე თემას წარმოადგენს მიცვალებულთა ქვაყუთებში, მიწის ქვეშ, ნახევრად მიწისქვეშა და მიწისზედა აკლდამებში დაკრძალვის წესები. ძნელი სათქმელია, როდის და რა ტრადიცია დაედო საფუძვლად მათ წარმოშო-

ბას. ერთ-ერთი მიზეზი ეპიდემიური დაავადება შეიძლება ყოფილიყო, რომელიც არაერთხელ დაატყდა თავს ჩრდილოკავკასიას (კობიჩევი 1982: 183) ან კიდევ მიწის სიმცირე, ნახევრადმომთაბარე ცხოვრების წესი. აკლდამები (ხევსურებისთვის „ეკალდამა“, თუშებისთვის „კალდამი“) განსაკუთრებით ბევრია პირიქითი ხევსურეთში (ანატორი), თუშეთში სოფელ დართლოში, გუდამთაში, სოფელ წაროში. ნაგებობები ქვითკირისაა და წარმოადგენს თალიან პატარა ოთახს. წაროს ზოგიერთ აკლდამას მიცვალებულის დასასვენებელი თაროც აქვს ორ სართულად გამართული (მაკალათია 1933: 128). საკულტო ნაგებობის აღნიშნული ვარიანტი საქართველოდან გავრცელდა ჩრდილო კავკასიაში თუ პირიქით ზუსტად არავინ იცის. „ცხადია, რომ საქმე გვაქვს ამ ორი რეგიონის მატერიალური კულტურის მეტ-ნაკლებად ურთიერთშელწევასთან, ოღონდ ქართული კულტურის ჭარბი შეღწევით“ (შავხელიშვილი 1980: 81)

ოსეთში, ჩეჩნეთ-ინგუშეთში აკლდამები მთის პეიზაჟის განუერულ ნაწილს, მათ ბუნებრივ გაგრძელებას წარმოადგენენ. ჩრდილო ოსეთში, დარგვისს, აკლდამების გამო „მკვდრების ქალაქს“ უწოდებენ. „ვაინახები აკლდამებს, რომლებიც ზეცისკენ მიისწრაფიან, მათი სიმაღლე 5-7 მ. შეადგენს, „მალხვაშს“ – მზიან საფლავეებს ეძახიან“ (ვაინახების 1960: 15).

განსაკუთრებით მრავლად გვხვდება მთიან ინგუშეთში მიწისქვეშა და ნახევრადმიწისქვეშა აკლდამები. ისინი ქვიტკირით იგებოდა და გადახურული იყო. აკლდამაში შედიოდა ოთხკუთხა ხვრელი. უკანა კედელში დატანებულია ნიშები, სადაც ინახავდნენ ჭურჭელს და წვრილ ნივთებს. მიცვალებულს კარგი ტანსაცმლითა და სამკაულებით ათავსებდნენ ფიცრის ან ფიქლის თაროზე. აკლდამაში სდებდნენ საოჯახო ნივთებს, შრომისა და საბრძოლო იარაღებს (შავხელიშვილი 1980: 110). საოჯახო-საგეგაროვნო აკლდამები დაკრძალვის განსაკუთრებულ ტიპს გამოჰყოფს, რომელიც ერთხელ კიდევ ადასტურებს იმას, რომ მთიელთა რწმენით, საიქაო მიწიერი ცხოვრების გაგრძელებაა, ოღონდ განსხვავებულ პირობებსა და განზომილებაში. დაკრძალვის აღნიშნულ სახეობას, წინაპრის კულ-

ტის თაყვანისცემა ედო საფუძველად. ისინი იმედოვნებდნენ, რომ გარდაცვლილი ახლობლები და ნათესავეები ერთად იყრიდნენ თავს და საგვარეულო აკლდამაში დამარხვანეტარებოდ, მიღწევად ითვლებოდა. 1920 წლისთვისაც, ოსებში იყო შემთხვევა საგვარეულო აკლდამაში დაკრძალვისა ზემოთ აღწერილი სათანადო წეს-განგებულებით (პოჟიდაევი 1926: 94).

აღსანიშნავია ისიც, რომ სასაფლაოების გვარების და პატრონომიული ნიშნის მიხედვით დაყოფა მიაჩნებოდა იმ ქვეყნად გადასული სულების ნათესაურ ურთიერთობაზე, რომელიც მიწაზე იწყებოდა და მარადისობაში, უსასრულოდ გრძელდებოდა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- აღექსიძე 2005** – აღექსიძე ზ., ქრისტიანული კავკასია, თბ., 2005.
- ანთელავა 2012** – ანთელავა ნ., აფხაზური მითები და რიტუალები, თბ., 2012.
- ბატონიშვილი 1973** – ბატონიშვილი ე., აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV; თბ., 1973.
- ბალიაური, მაკალათია 1940** – ბალიაური მ., მაკალათია ნ., მიცვალებულის კულტი არხოტის თემში, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, III, თბ., 1940.
- ბოჭორიშვილი 2000** – ბოჭორიშვილი თ., სიკვდილის ფენომენის კულტუროლოგიური ანალიზი, კრ. ფილოსოფია, კულტურა ისტორია, თბ., 2000.
- გიორგაძე 1987** – გიორგაძე დ. დაკრძალვისა და გლოვის წესები საქართველოში, თბ., 1987.
- დონინი 1965** – დონინი ა., ადამიანები, კერპები და ღმერთები, თბ., 1965.
- ვაინახების 1969** – В стране вайнахов, М., 1969.
- ისტორია 1988** – История народов северного Кавказа с древнейших времен до конца XVII в., М., 1988.
- კავკასიის 1960** – Народы Кавказа, II, М., 1960.
- კრასილნიკოვი 1919** – Красильников Ф., Кавказ и его обитатели, М., 1919.
- კრუპნოვი 1971** – Крупнов Е., Средневековая Ингушетия, М., 1971.
- კობიჩევი 1982** – Кобычев В., Населения и жилище народов Северного Кавказа, М., 1982.
- კიკნაძე 1996** – კიკნაძე ზ., ქართული მითოლოგია, I, თბ., 1996.

- მაკალათია 1933** – მაკალათია ს., თუშეთი, ტფ., 1933.
- მაკალათია 1935** – მაკალათია ს., ხევსურეთი, ტფ., 1935.
- მაკალათია 1930** – მაკალათია ს., მთიულეთი, ტფ., 1930.
- მარგოშვილი 1985** – მარგოშვილი ღ., პანკისელი ქისტების წეს-ჩვეულებანი, თბ., 1985.
- ომარაშვილი 2008** – ომარაშვილი ნ., კახეთში მცხოვრები და-ღესტნელები, თბ., 2008.
- ონიაური 1995** – ონიაური თ., ხევსურეთი და ხევსურები, თბ., 1955.
- პოჟიდაევი 1926** – Пожидаев В., Горцы северного Кавказа, М., 1926.
- სახოკია 1950** – სახოკია თ., მოგზაურობანი, თბ., 1950.
- სახოკია 1940** – სახოკია თ., მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, III, თბ., 1940.
- სულაბერიძე 2001** – სულაბერიძე გ., გლოვის რიტუალი და და-ტირება „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ჟურნ. „მნათობი“, №9 – 10, 2001.
- უზნაძე 1984** – უზნაძე დ., ფილოსოფიური შრომები, თბ., 1984.
- ფილოსოფიური 1987** – ფილოსოფიური ლექსიკონი, თბ., 1987.
- ჩოხელი 1973** – ჩოხელი ს., სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხისათვის ქართულ პოეტურ ფოლკლორში, ჟურნ. „მნათობი“, №7, 1973.
- ჩურსინი 1913** – Чурсин Г., Очерки по этнологии Кавказа, Тиф., 1913.
- შაეხელიშვილი 1980** – შაეხელიშვილი ა., საქართველო ჩენნეთ-ინგუშეთის ურთიერთობა XVI-XVIII სს., თბ., 1980.
- ჯიოევი 1985** – ჯიოევი ო., კულტურა და ადამიანის ცხოვრება, თბ., 1985.
- ხოსიტაშვილი 1983** – ხოსიტაშვილი ს., ქორწინებისა და მიცვა-ლებულის დაკრძალვის წესი სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1983.